

# Interkomprehenzia slovenčiny a češtiny v kontexte západoslovanských jazykov

*Katarína Chovancová (Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici)*

## **Povzetek**

Študija se ukvarja s stikom slovaščine in češčine kot parom bližnjih jezikov v skupini zahodnoslovanskih jezikov. Prinaša rezultate empirične študije ravnih receptivnih kompetenc govorcev slovaščine v odnosu do besedila, napisanega v češčini. Poseben poudarek je na jezikovnem kontekstu, ki lahko predstavlja faktor za lažje razumevanje jezikovnih elementov.

**Ključne besede:** Slovaščina, češčina, jeziki v stiku, kontrastivna lingvistika, receptivni bilingvizem

## **Résumé**

Le travail porte sur le contact du slovaque et du tchèque en tant que paire de langues proches au sein du groupe slave de l'Ouest. Il apporte les résultats de l'étude empirique du niveau des compétences réceptives des locuteurs slovaques vis-à-vis d'un texte écrit en tchèque. L'attention est portée, en particulier, sur le contexte linguistique en tant que facteur facilitant la compréhension des éléments linguistiques.

**Mots clés:** langue slovaque, langue tchèque, contact de langues, linguistique contrastive, bilinguisme réceptif

## 1 Úvod

Jazykový kontakt predstavuje mimoriadne významnú oblasť interdisciplinárneho výskumu vied o jazyku. Už desaťročia je v centre pozornosti systémovej lingvistiky, kontrastívnej lingvistiky a sociolingvistiky, ale aj v hľadáčku jazykovej politiky a plánovania, vzdelávacej politiky a didaktiky cudzích jazykov. V kontexte vývinu súdobých európskych societ predstavuje kontakt jazykov a kultúr nutnú podmienku na život, zároveň však politickú a kultúrnu výzvu, ktorá si vyžaduje pozornosť. Želaný multilingvizmus sa podarilo dosiahnuť v niektorých častiach európskeho územia, inde naráža na prekážky v podobe individuálnych a skupinových postojov alebo inštitucionálnych obmedzení a nedostatkov. Napriek všetkému je dobré uvedomiť si, že apely na zlepšovanie podmienok pre vzájomné porozumenie v komunikácii nie sú dôsledkom najnovšieho miešania kultúr vyvolaného voľným pohybom osôb v rámci Európskej únie, ale stoja na oveľa pevnejších základoch, ktoré sa formovali dlhý čas pri spoložití európskych jazykových komunit. Plurilingválne prístupy vo vyučovaní cudzích jazykov by preto nemali byť vnímané ako dočasná alebo módna záležitosť. Naopak, mali by byť podporované lingvistickým výskumom a koncepčnými rozhodnutiami v oblasti vzdelávacej politiky.

Cieľom tejto štúdie je ukázať potenciál vzájomnej zrozumiteľnosti blízkych jazykov z rovnakej jazykovej skupiny a pokúsiť sa identifikovať faktory, ktoré porozumeniu medzi nositeľmi týchto jazykov prajú. V skupine mladých Slovákov sa verifikuje porozumenie češtiny so zacielením na dištinkciu medzi prvkami s kontextovo predikovateľným významom a akontextovými prvkami, kde pri rekonštrukcii významu je nutná skúsenostná opora o systémovolingvistické poznatky.

## 2 Slovenčina a čeština vo vzájomnom kontakte

Osobitosť vzťahu češtiny a slovenčiny spočíva v ich úzkej príbuznosti, spoločnom historickom vývine a vo vzájomne prepojenom (trans)formovaní spoločenských, politických a kultúrnych podmienok života jazykových spoločenstiev tvorených ich nositeľmi na území súčasného Slovenska, Čiech a Moravy. Blízky vzťah ako výsledok stáročnej areálovej koexistencie pretrváva aj v súčasnosti. Je podporovaný mediálnou (vrátane sociálno-mediálnej) komunikačnou praxou a aktuálnymi, prevažne ekonomicky motivovanými migračnými pohybmi slovenských, no i českých hovoriacich. Napokon, každý z jazykov má v susednej krajine štatút menšinového jazyka.

Jazykovým kontaktom medzi slovenčinou a češtinou sa zaoberalo množstvo teoretikov z rozličných spoločenskovedných a humanitných disciplín, medzi nimi celý rad domácich a zahraničných jazykovedcov. Prehľad lingvistických výskumov primárne domácej proveniencie podáva Zeman (2007) spolu s náčrtom tém, ktoré v rôznych obdobiach najviac pútali výskumnú pozornosť. Ťažisko sa prirodzene presúvalo od systémovo-kontrastívneho pohľadu k sociolingvistickej a komunikačno-pragmatickej optike, prípadne k nastoľovaniu otázok jazykovo-politickej povahy.

Za hodné osobitného zreteľa pre analýzu prezentovanú v tejto štúdií možno pokladať okrem iných práce M. Nábělkovej. V jednej z novších štúdií, s názvom *The Czech and Slovak Communicative and Dialect Continuum: With and Without the Border* (2016) predstavuje historicky sa meniacu povahu politickej hranice medzi územiaми dnešného Česka, Moravy a Slovenska a v príčinných súvislostiach sleduje vývojové metamorfózy deliacej línie medzi západoslovenskými a východomoravskými jazykovými varietami. Konštatuje: „the Czech-Slovak situation represents the type of a constellation in which different but related standard languages are spoken on the two sides of the border.“ (Nábělková 2016: 141) Ďalej uvádza: „the present day situation [...] is marked by a continuous existence of the communicative practice of receptive bilingualism“ (Nábělková 2016: 142).

Zaujímavý výklad o vnímaní češtiny a slovenčiny podáva Dolník (2013: 127). Upozorňuje, že Slováci nevnímajú češtinu ako ktorýkoľvek cudzí jazyk, ale identifikujú jej blízkosť, nepravú cudzosť, resp. „necudzosť“. Dolník (2012) češtinu nazýva aj epijazykom a sprievodným jazykom, skryto prítomným pri používaní slovenčiny (cf. Dolník 2013: 127). V dôsledku toho možno podľa autora uvažovať o istej dispozícii na recepciu češtiny a objektívnej nastavenosti na jej apercepciu u hovoriacich s jazykovou kompetenciou v slovenčine.

Možno predpokladať, že receptívny bilingvizmus je v dvoch skúmaných jazykových spoločenstvách zastúpený asymetricky, t.j. že v súčasnosti je jeho miera nižšia u českých hovoriacich než u slovenských<sup>1</sup>. Pokiaľ ide o úroveň receptívnej kompetencie používateľov jedného či druhého jazyka, táto nie je ani na jednej strane stopercentná. Naopak, v komunikačnej praxi je pozorovateľných mnoho kontaktných javov. V tejto súvislosti niektorí autori hovoria o semikomunikácii (Budovičová 1987; Sloboda 2004), semikomunikačnom šume (Nábělková 2008 a 2013) alebo o diglosnej komunikácii (Horecký 1995: 183), majúúc na mysli takú formu interlingválnej komunikácie, pri ktorej dochádza

---

1 Nábělková (2013) tiež argumentuje, že vďaka väčšej príbuznosti jazykových variet miera porozumenia medzi hovoriacimi z územia Moravy a Slovenska je vyššia ako medzi Čechmi a Slovákmi.

k prepínaniu kódov vďaka veľkej blízkosti používaných jazykov a ich vzájomnej zrozumiteľnosti<sup>2</sup>.

„A fundamental factor here is the mutual intelligibility or intercomprehensibility of Czech and Slovak, which is a natural basis for receptive bilingualism, i.e. the ability to understand messages in another language without being able to speak or write it, and hence the possibility of bilingual communication in which Czechs and Slovaks use their own languages in mutual communication without the need to resort to monolingual communication in Czech or Slovak or even in another language as a lingua franca.“ (Nábělková 2016: 165)

Prítomnosť receptívneho bilingvizmu sa všeobecne prijíma a skúsenostne potvrdzuje, hoci ju empiricky dokladá relatívne limitovaný počet domácich vedeckých prác. Uvedme bádania uskutočnené tímom Studia Academica Slovaca (Pekarovičová 2013) a výskumy M. Sokolovej (1991a, 1991b, 1995, Sokolová et al. 2005). Pekarovičová (2013) predstavuje parametre výskumnej sondy zacielenej na testovanie receptívnej znalosti blízkeho jazyka a na pozitívny jazykový transfer. Uvádza: „hodnotenie receptívnych zručností v slovenčine u zahraničných bohemistov a naopak vedie k záveru, že rozhodujúcim faktorom efektívnosti osvojenia je aktuálna úroveň jazykovej kompetencie v cieľovom jazyku, teda v čase, keď sa adept začína zaoberať druhým jazykom.“ (Pekarovičová 2013: 169)

Kontrastívne porovnávanie slovenčiny a češtiny potvrdzuje, že kontaktové javy vznikajú na pozadí jazykových rozdielov, a to hlavne v lexike, menej v hláskosloví, tvarosloví a slovotvorbe (Sokolová 1995: 188). Sociolingvistický výskum (Sokolová 1991b), zameraný na zistenie komunikatívnej efektívnosti jazykových prostriedkov (kontaktové prvky a ich nekontaktové varianty) na základe frekvencie a charakteristiky na osi bežné/umelé/nenáležitý viedol k vymedzeniu 4 skupín kontaktové a nekontaktové varianty (Sokolová 1995: 190) a k záveru, že situácia pasívneho bilingvizmu je k vzniku kontaktové javy priaznivá. Autorka uvádza: „Vysoká komunikatívna efektívnosť kontaktové varianty súvisí s ich komunikačnou funkčnosťou, ale aj nefunkčnosťou nekontaktové varianty.“ Doplná: „Dôležitým faktorom zvyšujúcim komunikatívnu efektívnosť kontaktové varianty je ich interlingválna a intralingválna zhoda.“ (Sokolová 1995: 200). Precízny autorkin komentár k početným skúmaným kontaktové javom na všetkých úrovniach jazykového systému a opis ich fungovania v komunikačnej praxi predstavuje mimoriadne cenný zdroj pre nadväzujúce bádanie v tejto oblasti.

2 Pojem semikomunikácia zároveň odkazuje na komunikáciu s parametrom neúplnosti, nie nutne s negatívnou konotáciou.

### 3 Význam komparatívnych pohľadov na slovenčinu a češtinu a iné jazykové dvojice v rámci skupiny západoslovanských jazykov

Súčasnú komparatívnu a kontrastívnu štúdiu jazykových systémov slovenčiny a češtiny v širšej (typologickej, genetickej či areálovej) perspektíve vychádza z jazykovedných prác publikovaných už od 19. storočia (výberový prehľad podáva Nábělková 2016: 158).

Z aktuálnych výskumov reagujúcich na spoločenské výzvy presadzujúce plurilingválne komunikovanie a jazykové štúdium i inšpiráciu nám blízkym a v oblasti didaktiky interkomprehenzie podstatným romanofónnym európskym vedeckovýskumným kontextom venujeme pozornosť prácam francúzskeho slavistu P. Pognana.

V štúdiu *Pour une approche multilingue des langues* (2008) Pognan argumentuje v prospech štúdia jazykových systémov a ich variácií. Takéto štúdium je prínosné, keď cieľový jazyk nie je dostatočne dokumentovaný, keď chceme lepšie porozumieť jeho štruktúre alebo keď viaceré jazyky využívajú rovnaké písmo. Potrebu prehlbovať poznatky v oblasti diachrónej aj synchronnej kontrastívnej jazykovedy ilustruje okrem iného aj na príklade češtiny a jej vzťahu k slovenčine. Tieto dva jazyky tvoria podsystem v skupine západoslovanských jazykov podobne ako ďalšie blízke jazykové dvojice, t.j. horná lužičtina/dolná lužičtina a poľština/kašubčina (Pognan 2008: 146). Autor na príklade kontrastívnej analýzy slovenských a českých adjektívnych koncoviek ukazuje transparentnosť a prediktabilitu foriem českých adjektív v opozícii k nejednoznačnosti interpretácie niektorých slovenských adjektívnych a adverbialných foriem v akontextových pozíciách v písanom texte. V perspektíve kontrastívneho štúdia jazykového systému češtiny a hornej lužičtiny majú podobnú výpovednú hodnotu okrem iného príklady týkajúce sa metatézy. Prezentované prípady rozdielov a podobností medzi dvojicami jazykov poukazujú na komplexný charakter jazykového systému češtiny v porovnaní s inými západoslovanskými jazykmi a zároveň na predpoklady češtiny byť relatívne zrozumiteľnou pre používateľov iných západoslovanských jazykov. Ukazujú tiež na význam kontrastívneho a historickogramatického štúdia pre multilingválnu výučbu (spoznávanie skupiny príbuzných jazykov) a zároveň pre automatickú počítačovú analýzu textu.

Vo viacerých prácach (Pognan 2010; Boudard, Pognan 2007 a i.) sa akcentuje možnosť sprístupňovať jazykové poznatky prostredníctvom zobrazení gramatických paradigiem vychádzajúcich z databáz informácií o (západoslovanských) jazykoch zhromaždených na základe všeobecnej deskripcie systému slovanských

jazykov. Takéto prostriedky umožňujú podporu vzájomnej zrozumiteľnosti jazykov a facilitujú aplikácie do oblasti plurilingválnej didaktiky.

## 4 Výskum receptívneho bilingvizmu slovenských respondentov vo vzťahu k češtine so zameraním faktor kontextovej predikcie

### 4.1 Ciele a parametre výskumnej sondy

Vo výskumnej sonde bola využitá precizovaná metodológia hodnotenia písomnej recepcie v príbuznom jazyku. Metodologickým nástrojom bol dotazníkový test zameraný na čítanie s porozumením. Nosnou časťou testu, realizovaného prezenčnou formou, bolo prečítanie a porozumenie nasledujúceho textu v českom jazyku v rozsahu 92 slov<sup>3</sup>:

**Puntíky** působí něžně a žensky. Módní jsou každý rok, takže **je** můžete nosit **pořád**. **Letos** puntíky zaplavily obchody a jsou pořádně trendy! Vezměte si obyčejné tričko a přidejte sukni s puntíky nebo **si poříd'te** puntíkaté šaty a noste je s jednoduchými doplňky. Pro odvážnější jsou tu i netradiční kombinace, které vzniknou, když spojíte puntíky s něžnými květy nebo **třeba** s hravými proužky. Určitě vznikne **neotřelý** a stylový outfit. Pokud se vám puntíky líbí **pouze** na menších plochách, kupte si doplňky, které jsou jimi **poseté**. Puntíkatá kabelka, boty nebo silonky oživí vaše **vzezření**.

(Upravené podľa <http://www.24zpravy.com/magazin/puntikata-moda-inspirujte-se-jak-nosit-tento-nestarnouci-trend/184758-zpravy>).

Text na porozumenie bol napísaný v spisovnej češtine, mal všeobecné zameranie a neobsahoval odbornú slovnú zásobu. Okrem neho bola to testu zaradená aj osobitná séria izolovaných výrazov na porozumenie.

Globálne porozumenie textu i lokálne (detailné) porozumenie vybraným slovným spojeniam sa overovalo prostredníctvom identifikácie ekvivalentov slov v slovenskom jazyku. Ako je naznačené, medzi prvkami, ktorých porozumenie sa testovalo, boli na jednej strane kontextovo zapojené výrazy, na druhej strane akontextové prvky prezentované respondentovi formou zoznamu izolovaných slov. V oboch skupinách sa vyskytovali prevažne plnovýznamové, ale pri kontextovo zapojených slovách i neplnovýznamové slová s rozličnou (pri kontextovo zapojených slovách) alebo rovnakou (pri slovách bez kontextu) slovnodruhovou príslušnosťou. Pri kontextovo zapojených výrazoch (séria výrazov vybraných z textu) výber zahŕňal aj

3 Slová, ktorých porozumenie sa testovalo, sú zvýraznené hrubým písmom.

potenciálne problémové prvky z dôvodu nižšej frekventovanosti v komunikácii alebo formálnej podoby so slovenským slovom v kontraste so sémantickou diferenciou. Desať výrazov ponúknutých bez kontextu obsahovalo typické „zradné slová“, teda výber báзовých 10 slov, ktoré sú slovenským hovoriacim známe, no často problémové z hľadiska porozumenia a identifikácie správneho ekvivalentu.

V predchádzajúcich testovaniach podobného charakteru (Chovancová et al. 2017; Chovancová et al. 2018), ktorých predmetom bolo porozumenie románskym jazykom u hovoriacich s materinským jazykom slovenským, bola využitá obdobná metodológia. Na rozdiel od týchto výskumov, v aktuálnom výskume slovenčiny a češtiny bolo využité aj zisťovanie metajazykových reprezentácií a koncept pomocných slov (Castagne 2007 ich nazýva *mots ponts*), prevzatý z didaktiky interkomprehenzie. Pomocné slovo je slovo z materinského jazyka alebo cudzieho jazyka (väčšinou iného než cieľový jazyk, ktorému sa respondent/učiaci sa usiluje porozumieť), ktoré vďaka svojej formálnej a/alebo sémantickej príbuznosti s netransparentným výrazom z cieľového jazyka pomôže respondentovi spriežračniť význam pôvodne nezrozumiteľného slova. Ako pomocné slovo pri objasňovaní významu francúzskeho slova *mer* (angl. *sea*, slov. *more*) môže napríklad anglofónnemu hovoriacemu poslúžiť anglické adjektívum *maritime*, formálne aj sémanticky zhodné s francúzskym adjektívnym tvarom *maritime*. Podobne sa možno domnievať, že české slovo *puntík* by malo byť pre hovoriacich bez ohľadu na ich materinský jazyk zrozumiteľné vďaka asociácii s nemeckým *punkt*, prípadne anglickým *point* alebo francúzskym *point*.

Špecifickým cieľom výskumu receptívneho bilingvizmu slovenských respondentov vo vzťahu k češtine bolo zistiť dôležitosť jazykového kontextu pri recepcii a overiť schopnosť respondentov tento kontext aktívne využívať pri predikcii významov v texte. Základným predpokladom bolo, že jazykový kontext ako jeden z významných faktorov facilitujúcich recepciu je v konkurenčnom alebo synergickom vzťahu s ďalšími faktormi, akými sú miera priameho kontaktu s cieľovým jazykom, typologická a genetická charakteristika materinského jazyka a miera jeho príbuznosti s cieľovým jazykom a napokon celková komunikačná kompetencia v cudzích jazykoch. Zámerom výskumu bolo aj získať indície pre pochopenie povahy vzťahov medzi jednotlivými faktormi.

Pri testovaní miery zručností v oblasti recepcie písaného textu sa uplatňuje postup objasňovania diferenčnej lexiky a analýza využitia bivalentných a paralelných slov v synonymických radoch (cf. Nábělková 2013). Tieto fenomény možno pozorovať aj v prirodzenej komunikácii v situácii jazykového kontaktu, kde patria k základným pragmaticko-komunikačným stratégiám využívaným na prevenciu nedorozumení a komunikačných šumov. Zistenia z dotazníkového testovania je vhodné ďalej konfrontovať s výskumom ústnej komunikácie.

## 4.2 Jazyková výbava respondentov

Do výskumnej minisondy sa zapojilo 85 respondentov. Boli to študenti technickej univerzity zapísaní v odboroch ekológia a ochrana biodiverzity, environmentálny manažment, forenzná a kriminalistická environmentalistika, ochrana a využívanie krajiny, environmentálne inžinierstvo, dizajn nábytku a interiéru, ekonomika a manažment podnikov drevospracujúceho priemyslu, tvorba a konštrukcia nábytku a protipožiarna ochrana a bezpečnosť, lesníctvo. U týchto študentov a študentiek nefilologických odborov nebol výrazný predpoklad zvýšeného záujmu o cudzie jazyky ani rozvinutého individuálneho plurilingvizmu. Pred testovaním receptívnej kompetencie v češtine sa uskutočnilo mapovanie komunikačných kompetencií respondentov na základe deklarovania samotnými respondentmi svojej vlastnej úrovne ovládania rôznych cudzích jazykov.

Mieru ovládania cudzích jazykov respondenti označovali výberom úrovne podľa Spoločného európskeho rámca pre jazyky (A1 až C2). Tento spôsob sebahodnotenia nepovažujeme za problematický, pretože respondenti sa s ním stretávajú celoživotne v inštitucionalizovanej výučbe cudzích jazykov. Prevažná väčšina respondentov (84) deklarovala ovládanie jedného cudzieho jazyka (angličtiny) na pokročilej úrovni. Druhým najčastejšie ovládaným cudzím jazykom bola nemčina. Jej znalosť, priemerne na úrovni A2, deklarovalo 53 respondentov (62 %). Tretím najčastejšie ovládaným cudzím jazykom bola ruština, priemerne na pomiedzi A1 a A2, pričom jej znalosť deklarovalo 18 respondentov (21 %). Respondenti uvádzali aj znalosť francúzskeho jazyka (18 %) na základnej úrovni A1 a poľského jazyka (18 %) na hraničnej úrovni medzi A1 a A2, sporadicky španielčiny a taliančiny (priemerne A1 u 9 %, resp. 8 % respondentov). V izolovaných prípadoch respondenti uviedli, že ovládajú maďarský jazyk (3 respondenti), rómsky jazyk (1 respondent) a holandský jazyk (1 respondent). Niektorí respondenti považovali za vhodné pri výpočte ovládaných cudzích jazykov uviesť aj češtinu (11 prípadov, t.j. 13 %).

Materinským jazykom u 83 respondentov bola slovenčina, u zvyšných 2 respondentov maďarčina.

Zámerom pri podrobnom mapovaní počtu ovládaných cudzích jazykov a zároveň úrovni ich ovládania bolo vytvoriť obraz o jazykovej „výbave“ či „vybavenosti“ respondentov (fr. *bagage linguistique*), t.j. o ich jazykových vedomostiach a o ich poznatkoch o jazykoch, ktoré im môžu byť nápomocné pri hľadaní paralel, kontrastov a asociácií uľahčujúcich proces porozumenia. Vzájomný vzťah počtu ovládaných cudzích jazykov a sumy úrovni ich ovládania stanovenej kumulatívne súčtom bodových hodnotení (A1 – 1 bod, A2 – 2 body, ... C2 – 6 bodov) však nie je jednoznačný. V prípadoch respondentov s predpokladanou veľmi dobrou



jazykovou výbavou (vyjadrenou vysokým kumulatívnym súčtom úrovní ovládania jazykov) sa ukazujú dva modely jej konštruovania: vertikálny (menší počet ovládaných jazykov, ale vyššia úroveň ich ovládania) alebo horizontálny (väčší počet ovládaných jazykov, ale nižšia úroveň ich ovládania).

Naše chápanie pojmu jazyková výbava má spojitosť s chápaním konceptov jazykového podvedomia, jazykového povedomia a jazykového vedomia, ktoré predkladá Dolník (2013: 128-129) opierajúc sa o práce Horeckého (1991) a Bühlera (1939). Jazykové podvedomie sa chápe ako sústava jazykových inštinktov, eventuálne ako vrozená univerzálna gramatika podmieňujúca osvojovanie si prirodzených jazykov. Jazykové povedomie znamená neuvedomované, automatizované poznanie jazykov osvojené v jazykovej praxi. Napokon jazykové vedomie je súhrnom jazykových vedomostí získaných štúdiom alebo vedomou reflexiou.

### 4.3 Výsledky overovania úrovne lokálneho porozumenia

V nasledujúcom predstavíme výsledky overovania lokálneho porozumenia. Predmetom bolo 10 kontextovo zapojených výrazov (*je, letos, neotřelý, pořád, pořídte si, poseté, pouze, puntíky, třeba, vzezření*) a 10 akontextových výrazov (*čáp, důl, hřebík, kapsa, krocan, límec, pecka, stávka, svačina, závody*).

Respondentmi navrhnuté slovenské ekvivalenty boli hodnotené z hľadiska vhodnosti na stupnici od 0 do 5 bodov nasledovne:

- 5 bodov – sémanticky vhodný ekvivalent v správnom gramatickom tvare (napr. čes. *poseté* – slov. *posiate*),
- 4 body – sémanticky vhodný ekvivalent v nesprávnom gramatickom tvare (napr. čes. *puntíky* – slov. *bodka*),
- 3 body – sémanticky menej vhodný alebo nevhodný ekvivalent s prípadným identifikovateľným pozitívnym transferom alebo ekvivalent so spoločnou sémou/sémami so správnym ekvivalentom (napr. čes. *čáp* – slov. *orol*),
- 2 body – sémanticky nevhodný ekvivalent s identifikovateľným negatívnym medzijazykovým transferom (napr. čes. *je* – slov. *papá*),
- 1 bod – sémanticky nevhodný ekvivalent bez identifikovateľnej motivácie (napr. čes. *krocan* – slov. *malé dieťa*),
- 0 bodov – absencia ekvivalentu (ďalej označujeme ako „nulový ekvivalent“).

Úloha na porozumenie kontextovo zapojeným výrazom bola v teste formulovaná spôsobom, ktorý uvádza tabuľka 1. Zadanie okrem lingvistickej kompetencie výrazným spôsobom aktivizuje aj metajazykovú kompetenciu respondenta

požiadavkou na vlastnú detailnú reflexiu oporných bodov pri porozumení (t. j. pomocné slovo, doplnkovo aj zavádzajúce slovo, pomocný jazyk, prihliadnutie na jazykový kontext slova), a to i za cenu zvýšenej intelektuálnej aj časovej náročnosti zostavovania odpovede pri testovaní.

Tabuľka 1. Formulácia úlohy na lokálne kontextové porozumenie.

Č.	České slovo	Slovenský ekvivalent	Pomohlo mi: A. kontext článku B. slovo z iného jazyka C. oboje D. ani jedno	Pomohlo mi tento jazyk	Pomohlo mi toto slovo	Zavádzajúce slová
	stylový	štýlový	B	slovenčina angličtina	štýl style, stylish	
	pokud	pokiaľ, ak	C	čeština	kudy, dokud	pokus
	líbí se	páči sa	A	slovenčina	ľúbi sa mi	ľúbiť ( <i>niekoho</i> )
1	puntíky					
2	je					
3	pořád					
4	letos					
5	poříd'te si					
6	třeba					
7	noetřelý					
8	pouze					
9	poseté					
10	vzezření					

Každý navrhnutý ekvivalent bol hodnotený podľa frekvencie v testovanej vzorke a podľa vhodnosti. Ekvivalent (prípadne ekvivalenty), ktoré sme hodnotili plným počtom (5) bodov, považujeme zhodne s dostupnými lexikografickými dielami za najvhodnejšie. V sériách ekvivalentov priradených k českým výrazom v tabuľke 2 sú vyznačené hrubým písmom.

V tabuľke 2 sa uvádzajú kontextovo zapojené výrazy (slová z prečítaného textu) v poradí podľa zrozumiteľnosti, s doplnením najčastejšie uvádzanej pomôcky

pri porozumení (prečítaný kontext; pomocné slovo bez ohľadu na jeho výskyt alebo absenciu v čítanom texte; kontext aj pomocné slovo; ani kontext, ani pomocné slovo). V poslednom stĺpci tabuľky je uvedená úplná séria navrhnutých foriem ekvivalentov pre východiskové české slovo. Znakom \* sú označené gramatické formy.

Tabuľka 2. Porozumenie kontextovo zapojeným výrazom.

Č	Lexéma	Priem.	Pomôcka	Ekvivalenty
1	<b>pořád</b> (adv.)	4,76	D	<b>stále, vždy</b>
2	<b>pouze</b> (part.)	4,44	D	<b>iba, len</b> , napríklad, teraz, jedine, práve
3	<b>poříd'te si</b> (v.)	4,42	D	zožeňte si, *zožente si, *zožente, *zohnajte si, *zohnite si, zabezpečte si, *poriadte si, obstarajte si, zaobstarajte, <b>zaobstarajte si</b> , *zaobstarajtie, zaobstarat' si, zaobstarat', zaobstaraj si, zastarajte si, obstarajte, kúpte, kúpte si, kúpte si, zadovážte si, zoberte si, kúpiť si, zohnať si, *zariadte si, zariad'te si, zadovážit', zadovážte, zadovážit', *zariadit si, *prídte, vybavte si, spravte si, zabezpečte, pripravte si, zaopatrte
4	<b>letos</b> (adv.)	4,41	D	dnes, tohto roku, *tohto roku, <b>tento rok</b> , *tentorok, teraz, minulý rok, minulé (?), v tejto dobe, roky, v tomto roku, leto, tohtoročne
5	<b>poseté</b> (particip.)	4,33	D, A	zasiate, preplnené, posypané, <b>posiate</b> , *posiaté, postate (?), posiaty, potlačené, pokryté
6	<b>puntíky</b> (s.)	3,96	D	guličky, <b>bodky</b> , bodka, gulička, gombíky, gombík
7	<b>třeba</b> (part.)	3,94	D	trebárs, alebo, alebo aj, alebo napríklad, možno, napríklad, napr., treba, je potrebné, povedzme
8	<b>je</b> (pron.)	3,34	A	<b>ich</b> , je, papá, existuje, sú
9	<b>neotřelý</b> (adj.)	2,16	A	neskúsený, <b>neobvyklý</b> , <b>neopozeraný</b> , nevtieravý, výnimočný, neotrepaný, neobyčajný, nenútený, neokukaný, neotrelý, *neotrelý, nie nudný, <b>nevšedný</b> , *nevýde z módy, neopakovaný, nezvyčajný, nezvyklé, zaujímavý, *neobyčajní, nenásilný, nenútený
10	<b>vzezření</b> (s.)	2,01	A	vzkriesenie, obklopený (?), <b>zovňajšok</b> , vzor, <b>výzor</b> , *vízor, <b>vzhľad</b> , vzhliadnutie
		<b>3,77</b>	<b>D</b>	

V tabuľke 3 figurujú slová ponúknuté respondentom na porozumenie bez uvedenia kontextu. Táto úloha neobsahovala metajazykovú zložku. Respondenti sa nevyjadrovali k tomu, čo ich priviedlo k (podľa nich) správne ekvivalentu a nešpecifikovali ani pomocné slová. Predpokladala sa známosť východiskových slov, ale zároveň „zradnosť“ niektorých z nich v zmysle ich formálnej podobnosti s významovo nekorešpondujúcimi slovenskými slovami.

Tabuľka 3. Porozumenie akontextovým výrazom.

Č.	Lexéma	Priem.	Ekvivalenty
1	Svačina	4,56	<b>desiata</b> , jedlo, jest', (keksík), obed, raňajky, *ranajky
2	Čáp	4,30	<b>bocian</b> , *bocián, čap, čep na aute, orol
3	Hřebík	4,18	<b>klinec</b> , špendlík, hriva, hrebeň, klinček, *kliniec
4	Kapsa	4,08	<b>vrecko</b> , taška, kapsa, ruksak, kapsula, kabelka, kabela
5	Krocán	4,08	<b>moriak</b> , morka, malé dieťa, kačica
6	Závody	4,01	<b>preteky</b> , *pretek, závody, firmy, súťaž, továrne, fabrika
7	Pecka	3,36	<b>kôstka</b> , super, bomba, rana, pecka, *kvôstka, *kvostka, slivka, yass bitch (?), pec, odznak, hit, veľmi dobre, sila, „pecka“
8	Límeč	3,18	<b>golier</b> , límeč, límeč na košeli, *límeč, líce, kravata, strana
9	Dŭl	3,11	<b>baňa</b> , dol, lom, štôlna, jama, diel, šachta, bane, jaskyňa, *dlhšie, dole
10	Stávka	1,8	<b>štrajk</b> , stávka, *stavka, sádzka, protest, vzbura, losovať
<b>Priem.</b>		<b>3,67</b>	

Celková priemerná úspešnosť v lokálnom porozumení je 74,6 %. Priemerná úspešnosť v stanovovaní ekvivalentov pri kontextovo zapojených výrazoch je 75,4 %, pri výrazoch bez kontextu 73,8 %.

Korelácia medzi rozsahom jazykového portfólia a celkovou úspešnosťou v porozumení je vyjadrená koeficientom 0,1, teda veľmi nízka.

Variantnosť sérií ekvivalentov pre jednotlivé výrazy možno vyjadriť súčtom  $N+1$ , kde  $N$  označuje počet navrhnutých ekvivalentov okrem nulového ekvivalentu a číslovka 1 odkazuje na výskyt nulového ekvivalentu v sérii. Podľa variantnosti sa nami sledované výrazy usporadúvajú *pořidte si* (36+1); *neotřelý* (20+1); *pecka* (15+1); *letos* (13+1); *dŭl*, *třeba* (každý po 11+1); *poseté* (9+1);

*vzezření* (8+1); *puntíky*, *límeč*, *svačina*, *stávka*, *kapsa*, *závody* (každý po 7+1); *hřebík* (6+1); *je* (5+1); *krocán* (4+1); *pořád* (2+1). Výrazy *poříd'te si* a *neotřelý* vykazujú najvyššie počty ekvivalentov. Najčastejšie navrhnutým ekvivalentom slova *neotřelý* bol pritom nulový ekvivalent (42 výskytov). Nulový ekvivalent je najfrekvencovanejší aj pri slove *vzezření* (48)<sup>4</sup>. Pri slove *stávka* je najčastejšie navrhnutý nesprávny ekvivalent *stávka* (48) alebo *stavka* (7), ďalej nulový ekvivalent (19). Výrazy *vzezření*, *neotřelý*, *stávka* a z istého hľadiska aj *poříd'te si* preto hodnotíme ako najproblematickejšie na porozumenie z nami skúmanej vzorky. Tri z týchto štyroch výrazov sú pritom respondentom ponúknuté v kontexte, len jeden bez kontextu. Usudzujeme, že v našej sonde sa nepreukázal pozitívny vplyv kontextovej zapojenosti na porozumenie ani špecificky pri menej frekvencovaných výrazoch. Žiadnemu z 20 sledovaných výrazov neporozumeli všetci respondenti, o čom svedčí prítomnosť nulového ekvivalentu v každej sérii.

K variantnosti sérií ekvivalentov ešte uvádzame príklad slova *pecka*, pri ktorom sa séria 15+1 ekvivalentov rozdeľuje na 2 skupiny podľa toho, či respondent uvažoval o základnom alebo o prenesenom význame slova. K základnému významu bol najčastejšie navrhnutý ekvivalent *kôstka* (34) s variantmi *kvôstka* (2) a *kvostka* (1) a v jednom prípade aj ekvivalent *slivka*. K prenesenému, hovorovému významu sa vzťahuje početnejšia skupina ekvivalentov: *bomba* (6), *rana* (4), *super* (3), *pecka* (2), *hit* (2), „*pecka*“ (1), *silá* (1) a *veľmi dobre* (1). Celkový výpočet dopĺňa ešte ekvivalent *pec* (1), navrhnutý pravdepodobne iba na základe formálnej podoby; ekvivalenty, pri ktorých je problematické identifikovať motiváciu *odznak* (1) a *yass bitch* (1); a relatívne početne zastúpený nulový ekvivalent (24).

Série ekvivalentov sú priestorom, v ktorom možno jasne sledovať prítomnosť kontaktných javov v zmysle formálnej aj významovej medzijazykovej interferencie. Vo viacerých prípadoch ide o negatívny transfer, vedúci k voľbe nevhodného ekvivalentu. Takým je napríklad slovo *pretek* v singulari, navrhnuté ako ekvivalent českého *závody*, pri ktorom konštatujeme nesúlad gramatickej kategórie čísla voči východiskovému slovu, ale aj voči gramatickej norme spisovnej slovenčiny. Iný prípad negatívneho transferu predstavuje slovo *vzhliadnutie* navrhnuté ako ekvivalent slova *vzezření* (podobne čes. *čáp* – slov. *čep*, *čap*; čes. *hřebík* – slov. *hrebeň* a pod.). Respondent pravdepodobne bral do úvahy iba formálnu stránku českého výrazu, význam mu ostal nejasný napriek kontextovej zapojenosti. Vyskytli sa aj úplné prevzatia českého slova, napríklad čes. *límeč* – slov. *límeč*. Ďalšie prípady negatívneho transferu boli podmienené

4 Ďalej v zátvorkách uvádzame počty výskytov.

nesprávnou významovou interpretáciou formy českého slova, napr. čes. *důl* – slov. \**dlhšie* (zodpovedajúci spisovný tvar je *dlhšie*), *dole*, *diel*. Niektoré ekvivalenty boli navrhnuté na základe existencie slovenského slova s rovnakou formou, ale odlišným významom (tzv. zradné slová), napríklad čes. *kapsa* – slov. *taška*.

Ako vidieť v prehľadoch vyššie (tab. 2 a 3), pri určovaní ekvivalentov sa stretávame aj s odchýlkami od ortografickej normy spisovnej slovenčiny vrátane vynechávania diakritiky. V týchto prípadoch je k dispozícii najmä interpretácia možného vplyvu zvyklostí z elektronickej komunikácie.

Metajazykovo a autoreflexívne orientovaný komponent úlohy bolo možné hodnotiť iba u časti respondentov. Časť z nich naň totiž, v súlade s očakávaním, nereagovala. Dôvodom mohla byť časová náročnosť a komplexnosť zadania, ale aj netypickosť úlohy a chýbajúca skúsenosť s autoreflexiou takéhoto typu, resp. nedostatočný organizačný rámec pre jej vypracovanie. Kvantitatívne i kvalitatívne obmedzené hodnotenie ostáva preto v tomto prípade v bázovej rovine a orientuje sa na dominantne uvádzané pomocné faktory pre porozumenie jednotlivým východiskovým českým slovám<sup>5</sup>. Pripomeňme, že tieto faktory identifikujeme iba pri kontextovo zapojených slovách. Najčastejšie boli uvádzané 2 pomocné faktory: D – ani jazykový kontext, ani pomocné slovo a A – jazykový kontext. Faktor D prevažoval pri slovách *pořád*, *pouze*, *pořid'te si*, *letos*, *puntíky*, *třeba*, čo predstavuje 6 najzrozumiteľnejších sledovaných kontextovo zapojených slov. Predpokladáme, že porozumenie tu bolo umožnené jednoducho známosťou uvedených českých slov slovenským respondentom a dostatočnou mierou poznatkov o jazykovom systéme češtiny. Particípium *poseté* bolo zrozumiteľné rovnakou mierou vďaka kontextu a vďaka skúsenosti s češtinou a znalosti jej morfológie. Pri zvyšných troch skúmaných výrazoch – *je*, *neotřelý*, *vzezření* – respondenti ako dominantnú stratégiu pre porozumenie uvádzajú využitie jazykového kontextu. Vzhľadom na to, že ide o tri pre našich respondentov najmenej zrozumiteľné slová, prínos jazykového kontextu pre porozumenie slov je otázny, skôr nízky. Ide pritom o menej frekvencované slová (*neotřelý*, *vzezření*) a o slovo, ktoré je nositeľom výraznej odlišnosti od slovenčiny (*je*). Napriek tomu sa respondenti o kontext nedokázali dostatočne účinne oprieť.

5 Kvantitatívno-kvalitatívna analýza pomocných a zavádzajúcich slov bude vzhľadom na svoj rozsah a povahu predmetom osobitnej štúdie.

## 5 Záver

Sociologická minisonda do oblasti jazykového kontaktu slovenčiny a češtiny, osobitne do sféry porozumenia písanému textu, ukázala, že v prípade blízkych jazykov je rozhodujúce poznanie cieľového jazyka získané skúsenosťou prostredníctvom priameho kontaktu hovoriaceho s týmto jazykom. Výsledkom tejto skúsenosti je aj istá suma vedomostí o jazykovom systéme a vybudovaná receptívna zručnosť. Úloha jazykovej výbavy hovoriaceho je druhoradá, rovnako ako vplyv jazykového kontextu. Tieto faktory sú pravdepodobne významnejšie pri porozumení vzdialenejším jazykom alebo jazykom z rôznych jazykových rodín. Výskum zároveň potvrdil dôležitosť frekvencie jazykových prvkov ako faktor uľahčujúci porozumenie.

Štúdium bohatej a efektívnej jazykovokontaktovej komunikačnej praxe vedie k poznaniu, že rôznorodé (pravdepodobne nielen receptívne) komunikačné kompetencie hovoriacich je žiaduce považovať za základ pre aktívne rozširovanie vedomostí o jazykoch. Je dobré upriamovať pozornosť hovoriacich na synchronne či diachronne interlingválne súvislosti a dávať im návody ako tieto spojivá samostatne odkrývať i tam, kde zdanlivá miera zrozumiteľnosti inojazykových komunikátov sa javí nízka. Jazykoveda a jej poznatky sú z tohto hľadiska mimoriadne prínosné nielen pre základný vedecký výskum, ale aj pre aplikované vedy o jazyku, medzi nimi pre plurilingválnu didaktiku.

### Zoznam bibliografických odkazov

- Boudard, Patrice, Patrice Pognan, 2007: *Développement d'approches convergentes pour un accès à un multilinguisme étranger*. (un pour tous, tous pour un). Príspevok prezentovaný na konferencii Diálogos em Intercompreensão v Lisabone.
- Budovičová, Viera, 1987: Semikomunikácia ako lingvistický problém. *Studia Academica Slovaca*, vol. 16, 49-66.
- Bühler, Karl, 1939: *Nástin duševního vývoje dítěte*. Praha: Československa grafická unie.
- Castagne, Eric, 2007: *Les enjeux de l'intercompréhension – The stakes of intercomprehension*. Collection ICE 2. Reims: Epure.
- Chovancová, Katarína, Vlasta Křečková, Monika Zázrivcová, 2017: Néologie en situation de communication exolingue. *La renovación léxica en las lenguas románicas: proyectos y perspectivas* Murcia: Universidad de Murcia, Servicio de publicaciones, 337-352.

- Chovancová, Katarína, Lucia Ráčková, Monika Zázrivcová, 2018: L'Intercompréhension: un outil, une piste, un défi. Eid, Cynthia, Annick Englebert, Geneviève Geron (eds.): *Français, langue ardente*. Actes du XIVe congrès mondial de la FIPF. Volume V. Le français pour et par la diversité et l'éducation plurilingue et interculturelle. Fandène: FIPF, 93-100.
- Dolník, Juraj, 2012: *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram.
- Dolník, Juraj, 2013: Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí. *Studia Academica Slovaca*, vol. 42, 127-138.
- Horecký, Ján, 1991: Jazykové vedomie. *Jazykovedny časopis*, 42, č. 2, 81-88.
- Horecký, Ján, 1995: Slovensko-česká diglosná komunikácia. *Sociolinguistica slovaca* 4, 183-187.
- Nábělková, Mira, Marián Sloboda, 2008: Česko-slovenská komunikácia: semi-komunikácia, bivalentnosť a reflexia vzájomnej zrozumiteľnosti češtiny a slovenčiny. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 156-165.
- Nábělková, Mira, 2013: Komunikačný obraz česko-slovenských lexikálnych diferencií – svedectvo internetu. *Studia Academica Slovaca*, vol. 42, 139-168.
- Nábělková, Mira, 2016: The Czech and Slovak Communicative and Dialect Continuum: With and Without the Border. Kamusella T., Nomachi M., Gibson C.: *The Palgrave Handbook of Borders, Identity and Language in the Modern Slavic World*. London: Palgrave Macmillan, 140-184.
- Pekarovičová, Jana, 2013: Ako rozumejú zahraniční slovakisti češtine a zahraniční bohemisti slovenčine. Projekt receptívnej znalosti blízkeho jazyka. *Studia Academica Slovaca*, vol. 42, 169-180.
- Pognan, Patrice, 2008: Pour une approche multilingue des langues. *Les Nouveaux Cahiers franco-polonais*, n° 7, 143-161.
- Pognan, Patrice, 2010: Enseignement multilingue des langues slaves de l'Ouest pour un public francophone (réduire l'espace entre les langues). Príspevok prezentovaný na konferencii Francontraste 2010 v Záhrebe.
- Sloboda, Marián, 2004: Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)rozumiteľnosť. *Čeština doma a ve světě*, vol. 12, 208-220.
- Sokolová, Miloslava, 1991: *Český jazyk (Diferenčné javy a cvičenia)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika.
- Sokolová, Miloslava, 1995: České kontaktné javy v slovenčine. *Sociolinguistica slovaca*, vol. 1, 188-206.



- Sokolová, Miloslava, 1999: Komunikačná efektívnosť českých kontakto-  
vých javov v súčasnej slovenčine. Patráš, V., P. Odaloš (eds.): *Všeobecné  
a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Pedago-  
gická fakulta, 232-242.
- Sokolová, Miloslava, Květoslava Musilová, Daniela Slančová, 2005: *Slovenčina  
a čeština: synchronne porovnanie s cvičeniami*. Bratislava: Univerzita  
Komenského.
- Zeman, Jiří, 2007: K výzkumu vztahu češtiny a slovenštiny (přehled hlavních  
témat posledních patnácti let). *Jazykovědné aktuality XLIV* (2007),  
zvláštní číslo, 6-26.